

Szepesi bányavárosok

Gergely Ernő: A szepesi bányavidék.

Régi magyarországi bányavárosok.

Budapest, Napvilág, 2002.

Az elmúlt évtizedek hazai és határon túli magyar történetírása sajnos meglehetősen kevés figyelmet szentelt a történelmi Magyarország azon területeinek, amelyek a második világháború vége óta már nem rendelkeznek számottevő magyar lakossággal. Bár ezek a hiányosságok még mindig nagyok, a kedvezőtlen tendencia az utóbbi időben, úgy tűnik, kezd megfordulni. Ezt a változást jelzi *A régi magyarországi bányavárosok* című sorozat újabb kötete is, mely a szepesi bányavárosok múltján keresztül, de nemcsak bányászati szempontból mutatja be egy elfelejtett régiót, a Szepesség egykori életét, amely valamikor a magyar irodalom olyan nagyságait ihlette meg, mint Jókai Mór, Jósika Miklós, Mikszáth Kálmán, vagy Krúdy Gyula.

A Szepességet bemutató történeti és helytörténeti irodalom több évszázados múltra tekint vissza, de az igazán komoly feltáró munkát 1883-tól, a Szepes megyei Történelmi Társulat megalakulásától végeztek. Bár a kutatómunka az első világháborút követően nem szakadt meg, de 1920 után lényeges hangsúlybeli eltolódás következett be. A trianoni Magyarországon megjelenő kiadványok esetében ugyanis a régiót bemutató honismereti jellegű munkák és az itt élő szepesiek visszaemlékezései kerültek előtérbe, ami egyfajta szakmai visszalépést jelentett a korábbiakhoz képest, ráadásul a második világháborút követően ez a tevékenység hosszú évtizedekre meg is szakadt.

A *Szepesi bányavidék* című mű a helytörténeti tradíciókat folytató, korabeli metszetekkel és fényképekkel gazdagon illusztrált kiadvány. A szerző történeti, néprajzi és kulturális, művészeti szempontból is jellemzi a régiót, ám a legnagyobb teret a bányászat múltjának és a Szepesség történetének szenteli, amelyeket csaknem azonos súllyal tárgyal

A korábban nagyrészt lakatlan Szepességet a 12. század közepétől kezdték benépesíteni az ide költöző németek. A betelepülést az uralkodó és a helyi nemesi családok szorgalmazták, de jöttek ide olaszok, lengyelek és ukránok is. A szász telepések az akkor még jó részben lakatlan megyét különféle kiváltságok fejében tették lakhatóvá, ezért eleve kedvezőbb jogi és anyagi helyzetből indultak, mint a jobbágyok. Soltésztelepüléseknek nevezett lakhelyeik egyfajta köztes helyzetben voltak jobbágyfalvak és a szabad királyi városok között, ezért minden esélyük megvolt a felemelkedésre, ami alig egy évszázad alatt be is következett. A városok előbb egyházi szövetséget kötöttek, majd 1271-ben V. István *Provincia Saxonum de Scepus* néven egy huszonnégy településből álló autonóm kerületet hozott létre, amelyek közül a legjelentősebbek Lőcse, Késmárk, Igló, Szepesszombat és Poprád voltak. A terület a továbbiakban már közvetlenül a király alá tartozott, és választott tisztviselő, a *Landgraf* irányította több más, tisztségviselővel és testülettel együtt. Bíraskodásuk a szász törvénykönyv, a *Sachsenspiegel* vagy más néven a *Zipser Willkühr* alapján történt. A privilégiumokért cserébe mindössze földadóval tartoztak az uralkodónak, háború idején pedig ötven lándzsást voltak kötelesek kiállítani, de ezen felül minden más kötelezettség alól mentesültek. A támogatás fejében a szepesi városok a mindenkorri törvényes uralkodó mellé álltak a különféle belviszályok idején, így privilégiumaik megerősítése mellett további kiváltságokkal is gazdagodtak.

Nemcsak a szepesi, hanem a közép-európai történelemnek is rendkívül érdekes, lényegében elfelejtett eseménye a Lengyelországnak az elzálogosított tizenhat város története, erre – egy rövid fejezet erejéig – a szerző is kitér. Luxemburgi Zsigmond 1412-ben tizenhat szepesi települést adott zálogba a lengyel királynak, hogy pénzt szerezzen Velence elleni háborújához. Ez a szerződés megbontotta a szepesi városok politikai egységét, így a szász egyetem magyar oldalon maradt városainak súlya olyan mértékben csökkent, hogy egy évszázadon belül kiváltságaikat elveszítve jobbágyfalvakká süllyedtek. Ezzel szemben a zálogba adott településeket a lengyel királyok sorozatosan megvédték a följük rendelt helytartó, a *sztaroszta* túlkapásaival szemben, így közjogi helyzetük változatlan maradt. A

16. század végén a Lubomirsky-család kapta meg örökös jogon ezt a tisztséget, ez pedig mélyreható változást hozott a zálogbirtok életében. Az anarchiába süllyedő Lengyelországban az uralkodók már nem tudtak kellő eréllyel fellépni az elzálogosított szepesi városok védelmében, így ezek élete a továbbiakban folyamatos küzdelmet jelentett a lesüllyedés ellen, és ez a veszély csak a 18. század közepén, a család kihalásával szűnt meg. Az évszázadok folyamán több sikertelen kísérlet is történt a zálogbirtok visszaváltására, de csak Lengyelország első felosztásakor, 1772-ben került vissza Magyarországhoz, noha Mária Terézia csapatai már 1769-ben megszállták ezt a területet. A tizenhat város a visszacsatolás után is külön kerületet alkotott, és csak 1876-ban jött létre az egységes Szepes megye, amely 1918-ban túlnyomórészt Csehszlovákiához, kisebb részben pedig Lengyelországhoz került. A szerző a Szepesség történetét a kezdetektől fogva az első világháborúig mutatja be, bár ezen belül 12. század közepétől a 18. század végéig tartó időszakon van a hangsúly, a 19. század eseményei azonban – egy-egy kivételtől eltekintve (az 1849. február 2-án lezajlott iglói csata, a branyiszkói áttörés stb.) – csak érintőlegesen szerepelnek.

A könyv másik nagy erénye, hogy részletesen bemutatja a szepesi német lakosságot. Az itt élő szászokat, a *német magyaroknak* is nevezett cipszerek a megbízhatóság, a munkaszeretet, a józanság, és a hazaszeretet szinonimáinak számítottak, az innen származó szakemberek pedig rendkívül keresettek voltak országszerte. A cipszerek, német nemzetiségük ellenére is a kuruc időktől kezdve részt vettek az ország függetlenségéért folytatott küzdelmekben, szoros kapcsolatuk a magyarokkal pedig egészen a második világháború végéig fennmaradt. A szerző a szepesi szász népszokásokat, lakóépületeket, szakrális emlékeket, életmódot, ünnepeket, öltözködést, táplálkozást, magánéleti- és népszokásokat, folklórt, valamint a helyi német irodalmat is bemutatja, ami ismét egyfajta unikumnak számít az elmúlt évtizedekben megjelent szakmunkákhoz képest. Ugyanakkor komoly hiányosságnak tekinthető, hogy ez az ismertetés a szepesi régióban élő más népekre nem terjed ki, holott az évszázadok során, a cipszereken kívül lengyelek, magyarok, szlovákok vagy rutének is éltek itt különböző létszámban.

A különféle ásványkincsben is gazdag (vas, kén, ezüst, réz, higany stb.) Szepesség a középkori Magyarország egyik legfejlettebb régiójának számított, amit ipara és kereskedelme mellett elsősorban bányászatának köszönhetett. A szepesi települések a bányaügyek terén is autonómiát élveztek, néhányuk pedig az idők folyamán, felső-magyarországi bányavárosok néven, külön kerületbe tömörült, bár ezek többségükben a 16. század folyamán földesúri befolyás alá kerültek. A régió hanyatlása a 18. században kezdődött, amikor Lengyelország felosztása miatt a hagyományos piacok jó része elveszett, és ezt a törést a térség többé nem tudta kiheverni. A helyzetet tovább rontotta a veszteséges termelés, és a megfelelő közlekedés hiánya, bár a Kassa-Oderberg vasút megnyitása (1872) ismét bekapcsolta a régió egy részét a gazdasági élet vérkeringésébe. A szerző a szepesi bányászat történetén kívül külön kiemeli néhány felső-magyarországi bányavárost is (Igló, Szomolnok- és Gölnicbánya), ahol a település múltját a helyi bányászat történetébe ágyazza. Ugyanakkor kétségekre ad okot az a tény, hogy ebben a felsorolásban Lőcse és Késmárk is megtalálható, amelyek ugyan a Szepesség legismertebb városai voltak, ám nem tartoztak a kimondott bányásztelepülések közé. Az a megállapítás is vitatható, hogy a szepesi bányászat hanyatlásának oka a Bach-rendszer bányapolitikája volt, mert ez inkább csak felgyorsította a hanyatlást, amely már – éppen a Lengyelország felosztásának köszönhetően – a 18. század utolsó évtizedeiben megkezdődött. Ugyanakkor külön érdekessége a könyvnek az a bányászatról szóló kis antológia, amelyet a szerző a magyar költészet remekeiből állított össze.

A könyv a megannyi gótikus és reneszánsz emlékekkel rendelkező Szepesség művészetét is részletesen ismerteti, több illusztrált példát hozva a szakrális és a világi építészet, a festészet, valamint az iparművészet remekeire, amelyekből hazánkban, éppen a török idők pusztításainak köszönhetően, sajnos csak elvétve maradt meg valami.

A *Szepesi bányavárosok* című mű hiánypótló jellege és sokoldalúsága miatt rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen hosszú idő óta először jut el a szélesebb olvasóközönséghez ilyen típusú, a régió történetét, művészetét, gazdasági életét stb. bemutató kiadvány.